

Жебчук Л. Л.,

аспірантка Науково-дослідного фінансового інституту
Академії фінансового управління Міністерства фінансів України,
економіст з праці ОКУ "Чернівецька обласна клінічна лікарня"

РОЛЬ ПЕРВИННИХ І ВТОРИННИХ ДОХОДІВ У СТРУКТУРІ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ

Досліджено погляди представників різних економічних шкіл на роль грошових надходжень в економічному розвитку держави. Проведено аналіз підходів вітчизняних науковців щодо визначення категорії доходу та ролі первинних і вторинних доходів у його структурі.

Ключові слова: дохід, первинні і вторинні доходи, реальний і номінальний дохід, заробітна плата, соціальні виплати.

Однією з головних характеристик людини в сучасному суспільстві є розмір і засоби одержання нею сукупного доходу. Доходи населення — це інструмент для визначення рівня добробуту суспільства. Ринкова економіка, орієнтуючи населення на підвищення свого добробуту, передусім за рахунок трудової активності, ініціативи та підприємництва, поряд з підтриманням соціально незахищених груп населення потребує державних гарантій забезпечення споживання для всіх громадян.

Перерозподіл — складний економічний процес, що забезпечує комплексність суспільного відтворення. Він є складовою розподілу, забезпечує формування вторинних доходів за допомогою переливання і коригування первинних доходів, активно проникає у відносини обміну з безпосереднім виходом на умови й результати виробництва та кінцеве споживання суб'єктів економічних зв'язків.

Дослідження методологічних засад процесів формування та розподілу доходів, а також регулювального впливу на них держави завжди перебувають у центрі уваги науковців. Серед зарубіжних економістів необхідно відзначити праці Т. Веблена, Дж. М. Кейнса, К. Маркса, А. Маршалла, К. Менгера, В. Парето, У. Петті, Д. Рікардо, А. Сміта та ін.

Сучасні тенденції формування доходів населення та вплив на них макро-економічної політики держави відображені в дослідженнях вітчизняних вчених, серед яких вирізняються В. Андрущенко, В. Геєць, І. Гнибіденко, О. Данілова, В. Завгородній, Б. Кваснюк, В. Кравченко, А. Крисоватий, Е. Лібанова, І. Лютий, І. Луніна, А. Соколовська, В. Суторміна, В. Федосов, С. Юрій та ін.

Багато наукових шкіл досліджували роль грошових надходжень в економічному розвитку держави. Так, меркантилісти вважали, що багатством є лише те, що може бути реалізованим і справді реалізується у грошах, тобто багатство — це не що інше, як нагромадження грошей.

Представники класичної політекономії (У. Петті, П. Буагільбер, А. Сміт, Д. Рікардо) вважали працю основним джерелом багатства, проголошували принцип економічної свободи, максимального обмеження впливу держави

на економічне життя. Вони доводили, що в економічному житті панують об'єктивні зміни, які не залежать від волі людини, але можуть бути нею пізнані.

У “Дослідженні про природу і причини багатства народів” А. Сміт обстоює регулювання державою норми процента і мінімальної заробітної плати. Працю він також вважає першоджерелом багатства, відтак робітники продають свою працю, що так само, як і інші товари, має “справжню й номінальну ціну” (номінальна й реальна заробітна плата). Є три фактори виробництва: земля, праця і капітал. Власники кожного із цих факторів утворюють відповідні класи: найманих робітників, підприємців і землевласників. Це основні класи суспільства, їхні доходи є первинними. Усі інші групи й прошарки отримують вторинні доходи внаслідок перерозподілу. Заробітна плата – це продукт праці, природна винагорода за неї.

У праці “Загальна теорія зайнятості, процента і грошей” Дж. М. Кейнс зазначав, що людина схильна споживати менше зі зростанням її доходу (“основний психологічний закон”). При цьому дохід, що є у розпорядженні індивіда, вчений розглядав як першочерговий фактор, який визначає структуру споживацьких витрат.

Дж. М. Кейнс вказував на існування трьох мотивів, здатних спонукати людину зберігати гроші замість активів, що приносять дохід (земля, будівлі, акції, облігації), а саме: трансакційний мотив (бажання мати готівку для непередбачуваних платежів), мотив обережності та спекулятивний мотив (страх втратити капітал).

А. Лаффер та Р. Мендель основний шлях до зростання виробництва вбачали у стимулюванні праці, заощаджень та інвестицій. Головним джерелом інвестицій (як і покриття дефіциту державного бюджету) є заощадження, адже не можна інвестувати те, чого немає. Високі податки знижують прибутковість виробництва, скорочують розміри доходів, а відтак і заощаджень підприємця. Згідно з теорією “економічної пропозиції” перерозподіл національного доходу між виробництвом та споживанням на користь останнього стає причиною приховування доходів, що, зрештою, призводить до виникнення тіньової економіки, бартерного обміну, прихованої зайнятості.

Дж. Мілль у роботі “Основи політичної економії” продуктивною вважає працю, яка створює багатство, пов'язане з нагромадженням.

Ж. Б. Сей визначає три основні види доходів: працю, яка створює прибуток, капітал, що створює заробітну плату, і землю, яка створює ренту.

Відповідно до “закону Парето” між рівнем доходів і числом їхніх одержувачів існує обернена залежність, інакше кажучи, персональний розподіл доходів стійко нерівномірний, причому рівень нерівномірності в розподілі доходів – “коефіцієнт Джині – Парето” – у різних країнах приблизно однаковий. У концепції Парето диференціація доходів розглядається як незмінна і незалежна від соціальних та політичних чинників величина.

Вітчизняні вчені по-різному трактують категорію доходу. Так, Г. Т. Завіновська визначає доходи населення як сукупність коштів і витрат у натуральному виразі для підтримання фізичного, морального, економічного й

інтелектуального стану людини. До сукупних доходів населення вона відносить: оплату праці, вартість натуральних надходжень від особистого підсобного господарства, соціальні трансферти в грошовій формі, доходи від продажу продукції особистого підсобного господарства, доходи від власності, доходи від підприємницької діяльності, вартість безоплатних послуг, інші надходження (аліменти, гонорари, благодійна допомога тощо)¹.

М. І. Небава зазначає, що дохід у загальному вигляді – це та сума грошей, яку ми заробляємо або одержуємо протягом певного часу (як правило, за рік)².

А. А. Григорук, М. С. Палюх під доходами населення розуміють суму грошових засобів і матеріальних благ, отриманих або створених громадянами за певний проміжок часу³.

Згідно з Податковим кодексом України доходи – загальна сума доходу платника податку від усіх видів діяльності, отриманого (нарахованого) протягом звітного періоду в грошовій, матеріальній або нематеріальній формах як на території України, її континентальному шельфі у виключній (морській) економічній зоні, так і за їх межами⁴.

Загальна структура доходів громадян є досить розгалуженою. За різними класифікаційними ознаками їх можна поділити на декілька головних груп: основні й додаткові, реальні та номінальні, первинні та вторинні, грошові й натуральні.

Рівень споживання прямо залежить від рівня грошових і натуральних доходів. До грошових доходів населення включають усі надходження грошей у вигляді оплати праці працюючих осіб, доходів від підприємницької діяльності, пенсій, стипендій, різних допомог, доходів від власності у вигляді процентів, дивідендів, ренти, сум від продажу цінних паперів, нерухомості, продукції сільського господарства, різних виробів, доходів від наданих різних послуг та ін. Натуральні доходи включають передусім продукцію, вироблену домашніми господарствами для власного споживання.

Первинні та вторинні доходи є досить складною позицією у класифікації особистих доходів населення. В одному випадку вторинні доходи можуть розглядатися справді як похідні від первинних, в іншій ситуації – уже як суто первинні. Це об'єктивно обумовлено самою системою фіскального розподілу, фіскального та внутрішньогосподарського перерозподілу особистих доходів громадян.

С. І. Юрій, В. М. Федосов до первинних доходів включають доходи від виробничої діяльності (за наймом, від самозайнятості, оплату праці, від

¹ *Завіновська Г. Т.* Економіка праці : навч. посіб. / Г. Т. Завіновська. — К. : КНЕУ, 2003. — 300 с.

² *Небава М. І.* Теорія макроекономіки : навч. посіб. / М. І. Небава. — К. : Слово, 2003. — 535 с.

³ *Основи економічної теорії: політекономічний аспект* : навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / А. А. Григорук, М. С. Палюх, Л. М. Литвин та ін. — Т. : ТДПУ, 2002. — 304 с.

⁴ Податковий кодекс України із змінами, внесеними згідно із Законом України від 23.12.2010 № 2856-VI. — Ст. 14.

особистого підсобного господарства) та доходи від власності (на фінансові та виробничі активи), до вторинних – поточні трансферти (пенсії, стипендії, інші виплати з бюджету і цільових фондів, страхові відшкодування, матеріальну і гуманітарну допомогу, спадок)⁵.

С. В. Полякова вирізняє первинні (заробітна плата, прибуток) і вторинні (пенсії, соціальні виплати) доходи в структурі сукупних доходів за розподільним критерієм⁶.

В. О. Рибалкін, М. О. Хмелевський зазначають, що первинні доходи утворюються у сфері матеріального виробництва в процесі створення й розподілу національного доходу⁷.

Первинні доходи постають у формі доходів працівників, зайнятих у матеріальному виробництві, та доходів державних і кооперативних підприємств усіх галузей сфери матеріального виробництва. Величина індивідуальних доходів як частини фонду споживання національного доходу має бути еквівалентна трудовому внеску в суспільне виробництво працівників, які створюють національний дохід, за вирахуванням частини фонду споживання національного доходу, спрямованої на задоволення соціальних потреб суспільства. Механізм дії цього закону повинен стимулювати ефективну працю, забезпечувати соціальну справедливість, тому закон розподілу за працею вважався найраціональнішою суспільною формою розподілу в соціалістичному суспільстві.

Похідними (вторинними) доходами є всі доходи підприємств, установ і осіб (індивідів) невиробничої сфери у формі заробітної плати, усіх видів виплат соціального страхування, пенсій, допомоги, а також стипендій, процентів на вклади, вирашів за позиками тощо. Таким чином, доходи сім'ї або індивіда можуть бути виражені у таких формах: оплата праці та різні види матеріально-грошового стимулювання; суспільні фонди споживання; доходи від чинників виробництва та підприємництва; трансфертні платежі; доходи від особистого підсобного господарства; нетрудові доходи.

За ринкової економіки первинні доходи виступають передусім у формі заробітної плати, а також у певних формах додаткової вартості: дивідендах, нерозподіленому прибутку, процентах, ренті, в інших формах доходів безпосередніх виробників, у формі оплати послуг підприємств і установ невиробничої сфери. Суть визначальної форми первинних доходів — заробітної плати — у тому, що вона є ціною робочої сили у формі оплати праці та різних форм стимулювання, винагородою за працю. Але певна сума грошей, нарахована робітникові та виплачена йому після утримання податків та інших відрахувань, — лише номінальна заробітна плата. Повніше відображає рівень

⁵ Фінанси : підручник / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. — К. : Знання, 2008. — С. 346.

⁶ Полякова С. В. Формування доходів населення в період становлення ринкових відносин : дис. ... канд. екон. наук : 08.09.01 / НАН України, Рада по вивченню продуктивних сил України. — К., 2003.

⁷ Основи економічної теорії / В. О. Рибалкін, М. О. Хмелевський, Т. І. Віденко та ін. — К. : Академія, 2003. — С. 287.

та динаміку оплати праці реальна заробітна плата, тобто сукупність життєвих благ, яку можна придбати за номінальну заробітну плату в певний момент. Застосовуючи ці та інші дані, можна визначити також індекс реальної заробітної плати як відношення індексу номінальної заробітної плати до індексу цін на предмети споживання та послуги.

Так, згідно з даними Державної служби статистики України спостерігаються негативні тенденції постійного перевищення темпів зростання номінальної заробітної плати над реальною, що пояснюється постійним зростанням індексу цін. При цьому індекс реальної заробітної плати має стійку тенденцію до зменшення в 2006–2009 рр. (від 118,3 до 90,8 %), що свідчить про погіршення добробуту та купівельної спроможності населення (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка зміни реальної та номінальної заробітної плати

Показники	2006	2007	2008	2009	2010
Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн	1041,4	1351,0	1806,0	1906,0	2239,0
Темпи зростання номінальної заробітної плати, %	129,2	129,7	133,7	105,5	120,0
Темпи зростання реальної заробітної плати, %	118,3	112,3	106,3	90,8	110,2
Індекс споживчих цін, %	109,1	112,8	125,2	115,9	109,1

Складено за даними офіційного сайту Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

Мінімальний темп приросту середньої заробітної плати спостерігався у 2009 р. відносно 2008 р. (близько 5,5 %). Приріст показника в 2010 р. проти 2009 р. був дещо істотнішим (близько 17,3 %), а за рахунок перевищення індексу номінальної заробітної плати над індексом споживчих цін у 2010 р. відбулося зростання індексу реальної заробітної плати на 19,4 відсоткового пункту.

Отже, розмір доходу, оцінюваний у грошах, є номінальною величиною. Реальний дохід – це сума товарів і послуг, які можна придбати на грошові доходи. Розбіжність між реальними і номінальними доходами утворюється за рахунок інфляції, податків і натуральних трансфертів. Сукупні доходи населення, їхній рівень, структура, засоби одержання і диференціація є показниками економічного і соціального добробуту суспільства. Розподіл їх має яскраве соціально-політичне забарвлення, визначаючи майнову і соціальну диференціацію. Первинні доходи утворюють фонд, за рахунок якого у процесі перерозподілу національного доходу формуються доходи працівників невиробничої сфери, тобто похідні (вторинні) доходи.

Проведений аналіз доводить, що зменшення реальних доходів населення здебільшого пов'язане з інфляційними процесами в країні, тому державі слід проводити політику індексації доходів, яка сприяє утриманню доходів на попередньому рівні. Індиксація доходів – це показник перераху-

вання величини грошового вмісту доходів, вкладень, цінних паперів, заощаджень залежно від рівня інфляції. Індксація доходів має проводитися з метою компенсації подорожчання споживчого кошика і виражається у підвищенні доходів населення. У розвинутих країнах індексація здійснюється, якщо рівень цін зростає на понад 5 % за рік. Індксація зазвичай стосується тих категорій населення, які отримують доходи з державного бюджету. В Україні вона поширюється лише на найменш оплачувані категорії населення, що отримують доходи з бюджету⁸.

Істотно впливають на формування доходів населення виплати за програмами державної допомоги. За рахунок цих джерел здійснюються пенсійне забезпечення, утримання тимчасово непрацездатних громадян, виплачуються різного виду допомоги (на догляд за дітьми, медичне обслуговування, малозабезпеченим родинам на дітей, виплата допомоги по безробіттю).

Співвідношення в доходах населення частки трансфертних виплат і заробітної плати відіграє важливу роль у формуванні економічної поведінки індивідуума, його трудової мотивації. При домінуючій ролі заробітної плати у формуванні загальної суми доходів у особи, що їх отримує, формуються такі якості, як підприємливість та ініціативність. У разі підвищення ролі державних виплат нерідко виробляються пасивне ставлення до виробничої діяльності, психологія утриманства⁹.

Згідно з даними Державної служби статистики України у загальній структурі доходів населення за 2007–2009 рр. переважають доходи від заробітної плати, частка яких має стійку тенденцію до зростання (табл. 2). Цікавим є той факт, що частка соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів за своїми значеннями наближається до розмірів доходів від заробітної плати. Це, з одного боку, свідчить про високу соціальну спрямованість бюджетів, що пояснюється великою кількістю соціальних пілг для населення, а з другого – низьким рівнем оплати праці. Так, частка наданих соціальних трансфертів відносно отриманої заробітної плати в 2007 р. становила 82,1 %, у 2008 р. – 87, а в 2009 р. зросла аж до 94,5 %. Частка прибутків, змішаних доходів та доходів від власності у загальній структурі доходів населення є стабільною величиною і залишається в межах 18 % (2007 р. – 18,5 %, 2008 р. – 18,9, 2009 р. – 18,5 %).

Отже, головним джерелом первинних та вторинних доходів населення є заробітна плата, доходи від підприємницької діяльності та соціальні допомоги, що підтверджує значну роль держави у формуванні добробуту, його великої залежності від економічного стану та політичної ситуації в країні. Ця залежність призводить до пасивного ставлення населення до формування свого добробуту за рахунок синергії особистих зусиль.

Слід зазначити, що добробут індивіда і населення загалом є результатом дії багатьох чинників, як особисто-індивідуального, так і загальноекономічного характеру та лежить у площині відносин між одержувачем доходу і

⁸ Куценко Т. Ф. Бюджетно-податкова політика : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Т. Ф. Куценко. — К. : КНЕУ, 2002. — С. 144.

⁹ Эрхард Л. Благосостояние для всех / Л. Эрхард. — М. : Начала-Пресс, 1991. — С. 205.

Таблиця 2

Доходи населення України

Показник	2007		2008		2009	
	млн грн	у % до 2006 р.	млн грн	у % до 2007 р.	млн грн	у % до 2008 р.
Доходи,						
<i>у тому числі:</i>						
— заробітна плата	278 968	136,0	371 053	133,0	376 088	102,6
— прибуток та змішаний дохід	95 203	137,6	131 727	138,4	131 288	100,1
— доходи від власності (одержані)	20 078	144,9	30 901	153,9	34 868	122,6
— соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти,	229 040	124,5	322 952	141,0	355 425	111,2
<i>у тому числі:</i>						
— соціальні допомоги	124 472	120,7	178 337	143,3	200 362	111,0
— інші одержані поточні трансферти	18 209	125,5	32 125	176,4	32 580	124,9
— соціальні трансферти в натурі	86 359	130,3	112 490	130,3	122 483	108,3
Усього	623 289	132,0	856 633	137,4	897 669	106,2

Складено за даними офіційного сайту Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

державою. Так, розмір заробітку працівника залежить від освіти, кваліфікації, стажу роботи, а розмір мінімальної заробітної плати встановлюється державою відповідно до перспектив економічного розвитку на відповідний період. Водночас рівень особистого прибутку залежить від ринкової кон'юнктури, підприємницької активності та винахідливості. Уряд країни регулює розмір прибутку своїми важелями впливу: рівнем податкових ставок, податковими пільгами, особливостями ведення господарської діяльності. Разом із тим збільшення чисельності непродуктивного населення (неповнолітні, пенсіонери, утриманці), що спостерігається останніми роками в Україні (на 1 січня 2010 р. співвідношення кількості працездатного населення до кількості пенсіонерів становило 2 : 1)¹⁰, веде до зростання державних витрат на їх забезпечення, що, у свою чергу, спричиняє збільшення навантаження на продуктивну частину населення.

Відтак було б доцільним створення державою можливостей для забезпечення працездатного населення робочими місцями, що у перспективі приведе до зростання рівня зайнятості та сукупних доходів населення, сприятиме покращанню соціального становища та добробуту суспільства.

¹⁰ Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.